

Tjenestepiger

Denne pjece, der er udgivet af Statens Filmcentral, udleveres gratis i forbindelse med forevisning af filmen. Henvendelse til Statens Filmcentral, Vestergade 27, 1456 København K eller Jyllandskontoret, Lundingsgade 33, 8000 Århus C.
Lay out: Anne Houe. Trykt hos Frede Rasmussen, København.
Udgivet af Statens Filmcentral 1984.
Plakat: Anne Houe.
Redaktion af heftet: Mette Knudsen og Ulla Boje Rasmussen.

Flere billeder i heftet er uden ledsagende tekst. Disse billeder er venligst udlånt fra:
Arbejderbevægelsens Arkiv, side 2, 3, 7, 14.
Nationalmuseet, 3. afd., Brede, side 5, 19, forside (og plakat), bagside.
Fru Inger Plejle, side 3.
Steen Rønne, side 10.

Indhold

Filmens	s. 4
Tjenestepigerne af <i>Jens Engberg</i>	s. 6
Det lukkede rum af <i>Jytte Borberg</i>	s. 18
Barnedrab og fødsel i dølgsmål af <i>Beth Grothe Nielsen</i>	s. 22
De medvirkende i filmen	s. 26
Supplerende litteratur	s. 31

Filmen

Med filmen »Tjenestepiger« har vi ønsket at skildre tjenestepigers liv og arbejde fra århundredskiftet til efterkrigsårene i Danmark. – Denne periode omfatter de to generationer, som vores mødre og bedstemødre tilhører.

Vores usynlige formødre har levet og arbejdet for os i ubemærket og har derfor ikke haft nogen egentlig historie.

Vi har talt med mange kvinder, der har »tjent i huset«, og ud af de mange fandt vi dem, som medvirker i filmen.

Deres historier er vidt forskellige, for arbejdet som tjenestepige var mangeartet. Hver plads sin egen verden.

Kvindernes fortællinger er kommenteret med samtidigt dokumentar- og spillefilmmateriale samt faste billeder i form af fotos, tegninger og udklip fra aviser og blade, som er fundet frem mange steder fra.

I de fleste arkiver findes der ikke ret meget materiale, når man slår op under Tyende, Tjenestepige eller Husassistent, men ved at slå op under beslægtede eller helt andre emner begynder tjenestepigerne at dukke op, fordi de tilfældigvis kom med på billeder, der egentlig slet ikke skulle handle om dem.

På vores vej gennem dette uhåndterlige arkivmateriale fandt vi f.eks. frem til en film, som en ældre kvinde havde fortalt os om. – Hun kunne huske, at der engang i 30'erne var blevet optaget en film på Husassistenternes fagskole.

Vi anede ikke, hvor vi skulle lede, men med hjælp fra Nationalmuseets 3. afd. i Brede indkredsede vi efterhånden filmen. – Den viste sig at indeholde de eneste eksisterende filmoptagelser med Tjenestepigeforeningens stifter, Marie Christensen.

Men ellers er hovedpersonerne i vores film usynlige. – Som gamle tiders alfer og feer svævede rundt i menneskenes verden og gjorde gode gerninger, svævede vores hovedpersoner rundt i de herskabelige huses køkkener og korridorer som tjenende ånder og husalfer.

Vores film har med hjælp fra en lille del af den store skare af nulevende kvinder fra denne profession forsøgt at anskueliggøre et af de hidtil mest ubeskrevne områder af den danske hverdag i første halvdel af dette århundrede.

Ved hjælp af 7 kvinders beretninger og synlige tilstedeværelse i denne film er det vores håb, at vi i fremtiden bedre vil være i stand til at huske alle de andre.

Ulla Boje Rasmussen og Mette Knudsen

Tjenestepigerne

af Jens Engberg,
professor i historie ved Århus Universitet

Børnene i arbejderklassen begyndte tidligt på deres arbejdsliv. Om Elvine, født i 1879 i Århus, fortælles: »Børnene mødte i skolen kl. 8, men da Elvine fik plads, skulle hun først gøre morgenarbejdet der. Og kl. 6 mødte den lille ti-årige Elvine hos enkemadam C. Sommer, Ny Grønne-gade 10. Arbejdet bestod i at tænde op i tre kakkellovne og at pudse støvler. Men dermed var pligten ikke forbi. Efter skolegangen mødte Elvine igen i pladsen, mere arbejde ventede. Gulve skulle vaskes, vinduer pudses og køkkenbordet holdes hvidskuret.«

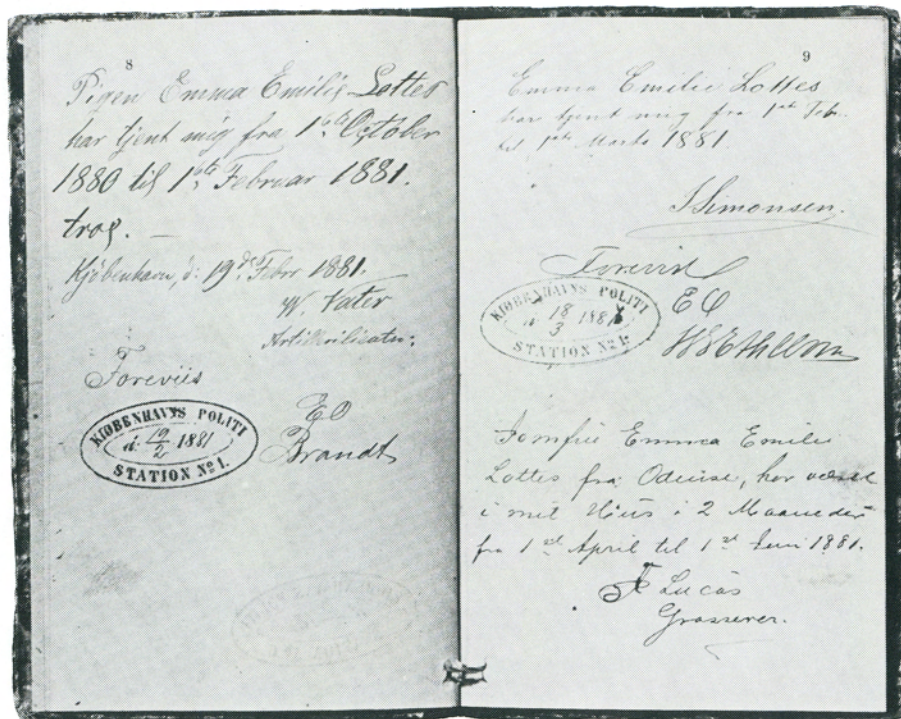
Hjemme havde piger som Elvine også pligter: »Ofte måtte Elvines moder holde sengen i lange tider på grund af bronchitis. Men alligevel tog hun del i husarbejdet. Kartoffler og andet blev stillet hen ved sengen, så hun kunne skrælle og ordne det. I sådanne perioder måtte Elvine tage fat derhjemme om aftenen og lave mad til familiefaderen og brødrene. Og var der en ledig stund, sad Elvine sammen med de andre piger i gaden på trappestenen udenfor og syede og hækede til konfirmationsudstyret. Alt dette blev for meget for den lille spinkle pige, og en dag besvimele hun af overanstrengelse.«

Efter konfirmationen kom Elvine i huset som ung pige hos grosserer Lassen i Klosterstræde: »Elvine begyndte hver morgen kl. 5 med at tænde op i de ni kakkellovne, pudse støvler, gå til bager Holle efter simler og franskbrød og lave morgenmad. På vaskedage begyndte Elvine kl. 2 med at tænde op i to gruekedler og lave kaffe til vaskekonens ankomst kl. 3, og herefter vaskede hun med indtil kl. 5, hvor huset ventede hende. Ved hovedrengøring stod Elvine op kl. 3 for at begynde at pudse kakkellovne, og hun var ene om alt arbejdet, således vaskede hun ni fag dobbeltgardiner ad gangen og strøg dem. Når grosseren og frøkenen var ude i selskab, sad Elvine oppe og ventede, ofte til langt efter midnat. For Elvine skulle hjælpe frøkenen med at få sit »liv« snøret op og med at få kjolen af.«

Der var ikke noget usædvanligt ved Elvine, for næsten alle piger af de lavere klasser kom i huset, lige som næsten alle unge mænd kom i tjeneste som soldater.

Husarbejdet som tjenestepige opfyldte *flere formål*. Et sted skulle pigerne jo være, i tiden fra de var halvstore og til de blev gift. Der var ikke

Denne skudsmålsbog tilhørte pigen Emma Emilie Lotte, som har været lidt af en rendemaske. Hun skiftede ofte plads og endda uden for skiftedagene i maj og november. Hun har sikkert ikke haft det for godt ved at skulle vise denne bog frem for fruene. Tyendeloven bestemte, at alle tjenestefolk skulle have en sådan bog, og for hver gang pigen skiftede plads, skulle hun afmelde sig hos de lokale myndigheder, dvs. hos politiet i byerne eller hos sognefogeden på landet. Tjenestepigerne kaldte bogen »slavemærket« eller »den sorte bog«. Efter 1921 kom anbefalinger mere og mere i brug. (Billede udlånt af Møntergården, Odense.)

råd til at have dem gående hjemme hos deres forældre uden arbejde. Der var heller ikke råd til at give dem en regulær uddannelse, og havde de endelig fået en, havde der ikke været ansættelsesmuligheder. For den voksne kvinde af de lavere klasser var der nemlig stort set kun to muligheder: Enten var hun gift, havde børn og måske tillige et arbejde som rengørings- eller vaskekone eller på fabrik. Eller også fortsatte hun som ugift med at være i huset hos andre, men som ældre i en mere selvstændig ansættelse som husholderske.

Egentlig *uddannelse* kunne der som sagt ikke blive råd til. Med tjenestepige-jobbet kunne der dog slås flere fluer med samme smæk: Pigerne skulle tjene til deres underhold, og de ville, de fleste af dem, ende som husmødre. Tjenestepige-tiden blev derfor også en uddannelsestid, pigerne lærte at gøre rent, passe børn og lave mad. For de fleste af dem blev der stor afstand mellem, hvad de så og oplevede i huset hos en mere velstående familie, og hvad de selv fik råd til.

En anden vigtig årsag til tjenestepige-systemets opretholdelse var, at produktionen endnu var sådan indrettet, at helt *nødvendige ting* måtte udføres i hjemmene. Før vaskemaskinerne, den industrielle brødbagning, rengøringsmaskinerne, udviklingen i manufakturindustrien og i fødevarerindustrien måtte alt det laves og repareres i hjemmenes køkkener, vaskekældre og systuer, som nu købes færdigt og smides væk, når det er brugt. Den fritid, som maskinerne nu har skabt for os, eksisterede dengang ikke, hvis livet skulle opretholdes. Det var nødvendigt, at nogen knoklede fra morgen til aften, det blev tjenestepigerens lod at gøre det.

Sagen var nemlig også, at arbejdet var ulige fordelt. *Over- og middelklassens kvinder* henlevede deres liv i fuldstændig eller delvis lediggang, omgivet af uhyrlige mængder af nips og overflødigt udstyr, som andre måtte vedligeholde og renholde for dem.

For en dame af det københavnske borgerskab, en apotekerfrue, gik en typisk dag således:

Kl.	8-9	Stå op, toilette
	8.45	Morgenmad
	9-11	Konference med kokkepigen, regnskab, vande blomster
	11.30	Frokost
	12-16	Indkøb, foreningsbesøg, visitter
	16-17	Køretur
	17-18	Pynte bord
	18-19	Middag
	19-20	Kaffe
	20-22	Underholde gæster, syning, højtlesning, teater
	22-23	I seng

Denne drivertilværelse kunne kun lade sig gøre på grund af tjenestepigerens arbejde. Den pågældende dame havde da også: 1 husjomfru, 1 stuepige, 1 barnepige, 1 kokkepige plus som løst ansatte 1 vaskekone, 1 strygeomfru, 1 sydame.

Tjenestepigens værelse – sjældent fotograferet – omkring århundredskiftet var altid gårdens, villaens eller lejlighedens mindste, koldeste og mørkeste rum. Inventaret var sparsomt, en seng, et servanestel, evt. en stol og et bord. Kommode eller skab medbragte hun selv. (Billede udlånt af Arbejderbevægelsens Arkiv.)

For alle disse tjenestepiger og arbejdskoner formede arbejdsdagen sig noget anderledes end for apotekerfruen. *Arbejdstiden* var omkring 1885 16–18 timer om dagen fra 1–6 morgen til 21–23 om aftenen. Fra omkring århundredskiftet nedsattes den til 13–14 timer om dagen fra 6–7 om morgenen og til 18–19 om aftenen. Pigerne har vel ikke være uafbrudt i sving, der har været pauser i arbejdet. På den anden side har de ikke haft et minut, der var deres eget.

Tjenestepigerne skulle bare finde sig til rette med det hele. Det bestemte ikke blot de økonomiske forhold, men også loven. Tjenestepigerne var tyende, deres forhold til deres arbejdsgiver var især bestemt af Tyendeloven, der gjaldt fra 1854 til 1921. Ifølge *Tyendeloven* skulle tjenestepigerne altid medbringe en skudsmålssbog, hvori herskabet skulle optegne ansættelses- og afskedigelsestidspunkter. Tyendet skulle også ved til- og fraflytninger melde sig hos de lokale myndigheder. Loven indeholdt bestemmelser til sikring af tyendet, f.eks. i tilfælde af sygdom, men især drejede den sig dog om herskabets rettigheder.

Herunder var også *retten til at prygle* mandligt tyende indtil 18-årsalderen og kvindeligt tyende til 16-årsalderen. I paragraf 26 sagde Tyendeloven: »For ulydighed mod husbonden eller den, som på husbondens vegne kan befale over tyendet, skal dette bøde fra 1 til 10 rigsdaler. For trods og opsætsighed skal tyendet dømmes enten til bøder af samme størrelse eller til simpelt fængsel eller fængsel på vand og brød i indtil 5 dage. For fornærmelige ytringer anvendes de samme straffe, og for modstand eller fornærmelse i gerning fængsel på vand og brød fra 5 til 20 dage, for såvidt der ikke efter andre love er forskyldt en større straf.«

Bøderne på fra 1 til 10 rigsdaler svarede til op til mere end en månedsløn. En rigsdaler var nemlig lig to kroner, og i 1890'erne lå den månedlige *tjenestepige-løn* (foruden på kost og logi) på mellem 12 og 20 kroner. Tyendeloven fastsatte også, at hvis tjenestepigerne forlod deres plads i utide, skulle de ikke alene miste deres løn i op til et halvt år, men de skulle også betale en bøde på fra 2 til 20 rigsdaler.

Om kvaliteten af *logiet* og *kosten* fastsatte Tyendeloven intet, ofte kunne begge dele være elendige. Omkring århundredskiftet fortalte en pige: »Jeg delte værelse med en mand på 75 år og havde to drenge i sengen hos mig, hvoraf den ene ikke kunne ligge tør. Jeg kom der, da jeg var 15½ og skulle være der, til jeg blev 18 for en løn af 40 kroner halvårligt og måtte op om morgenen klokken 4 og i seng klokken 24. Jeg skulle både malke og luge.«

Tjenestepigeforeningens
møde i Søndermarken 1907.
(Billede udlånt af Køben-
havns Bymuseum.)

Marie Christensen fra Tjenestepigeforeningen skriver om banneret: »Det blev tegnet af stadsarkitekt Wright, frøken Bindesbøl og frøken Constantin Hansen leverede silke og montering, og en kreds af damer syede det. Tre blå svaler flyver ud over landet for at fortælle om vort virke, og løvetanden, den ringeagtede urt fra vejgrøften, slynger sine blade om vort emblem, hestskoene, som er symbol på den lykke, det er for kvinder at søge det huslige arbejde.«
(Se også side 16–17).

En anden har om sin tid som tjenestepige så sent som i 1930'erne fortalt: »Til daglig var maden låst inde med hængelås for døren. Når jeg skulle lave mad, gik jeg ind til konen og bad, om hun ville komme ud i køkkenet og låse maden ud. Hun holdt øje med, hvad jeg tog ud og låste så døren igen. Det var ikke altid, jeg fik mad nok, så jeg var simpelthen nødt til at stjæle engang imellem, når jeg stod og lavede mad. Hvis jeg kunne komme afsted med det, lod jeg hurtigt lidt smutte ned i forklædet. Jeg var jo i ædealderen. Jeg kan huske, at når jeg stod op om morgenen, var jeg tit svimmel, havde kvalme og var utilpas. Dengang anede jeg jo ikke, hvad det var. Det har simpelthen været underernæring.«

Sådan var det naturligvis ikke altid. Mange steder har man venligt og kærligt taget mod en lille bange tjenestepige. I mange tilfælde blev der mellem tjenestepigen og den familie, hun var hos, knyttet forbindelser, som varede hele livet, så den forhenværende tjenestepige f.eks. kom på besøg og viste sine børn frem. Men det ændrede intet ved, at tjenestepigernes situation var sådan, at de kunne udnyttes på det groveste.

Tjenestepigernes elendige vilkår hang sammen med, at de ikke havde nogen *fagforening*. De mandlige arbejdere havde tilkæmpet sig bedre løn- og arbejdsforhold, da de var blevet organiseret i fagforeninger. Men det var meget vanskeligt at få dannet en tjenestepige-fagforening. Pigerne var tit meget unge, de betragtede tjenestepige-arbejdet som noget rent midlertidigt, de var isolerede hver hos deres herskab, og deres arbejdsgivere var også uden sammenhæng eller organisering. Desuden var pigerne uvante med at skulle tænke politisk, stemmeret havde kvinder jo ikke. Flere organiseringsforsøg mislykkedes, først i 1899 dannedes på initiativ af tjenestepigen Marie Christensen Københavns Tjenestepigeforening, der opstillede følgende program:

Tjenestepigeforeningen ønskede at skaffe pigerne uddannelse – fra foreningens fagskole, København 1913.
(Billede udlånt af Arbejderbevægelsens Arkiv.)

Pladser i huset kunne skaffes på flere måder omkring århundredskiftet: gennem familie og bekendte, avisannoncer eller man kunne benytte fæstekontorerne. Sidstnævnte var indbringende virksomheder, for pigerne skulle betale et stort kontantbeløb for at få anvist en plads. Fæstekontorerne blev især benyttet, hvis tjenestepigen havde forladt sin plads eller var blevet sagt op i utide.

- 1) Alt *natarbejde* afskaffes. Arbejdsdagen for tjenestepiger regnes fra kl. 6 à 7 morgen til kl. 6 à 7 aften. *Overarbejde*, f.eks. vask, stryging, rengøring, fodtøjsbørstning, børns pasning og arbejde på grund af selskab betales med 15 øre pr. time fra kl. 7–10, 25 øre pr. time efter kl. 10.
- 2) Tjenestepigen skal have sund og tilstrækkelig *kost*.
- 3) Tjenestepigen skal have et ordentligt *værelse*, et rum, der med rette kan kaldes et værelse, og ikke et sådant, der mere ligner et hundehus, hvori man hverken kan vende eller dreje sig. Det skal være tørt og luftigt, en ordentlig seng samt kakkellovn skal findes der.
- 4) Frihed hveranden *søndag* fra senest kl. 3.
- 5) Tjenestepigen skal have 1 à 1½ time til *fri rådighed* hver dag inden kl. 7 aften.
- 6) Frihed en bestemt *søgnedag* om ugen fra kl. 7, på hvilken dag middagsfriheden bortfalder, samt tilladelse til, om hun ønsker det, at drikke te, når hun kommer hjem.

Tjenestepigeforeningen, der senere blev til *Husassistenternes Fagforening*, og som nu hedder *Husligt Arbejderforbund*, arbejdede hårdt for at bedre på tjenestepigernes forhold. Foreningen virkede også for Tyendelovens afskaffelse og for ændring af Grundlovens bestemmelse om valgret. *Valgret* til Folketinget havde nemlig for det første kun mænd, og for det andet ikke personer, der uden at have egen husstand stod i privat tjenesteforhold. Tjenestepigerne blev jo ramt af begge dele. I 1908 blev loven om almindelig kommunal valgret gennemført. Den gav stemmeret til både kvinder og personer i privat tjenesteforhold. Det samme gjorde den ny Grundlov i 1915, og i 1921 afskaffedes Tyendeloven.

Tjenestepigernes forhold forbedredes med den almindelige velstandstigning. Området er stadig gråt, men stort set er Tjenestepigeforeningens krav fra 1899 blevet gennemført. Iøvrigt er der ikke mange tjenestepiger mere, og forsøg på at skrue udviklingen tilbage f.eks. med love om skattefradrag for tjenestepigeløn vil forhåbentlig aldrig lykkes.

Tjenestepigeforeningen startede sit eget anvisningskontor 1901 i København. (Billede udlånt af Arbejderbevægelsens Arkiv.)

Tjenestepigeforeningens møde i Søndermarken 1907.
(Billede udlånt af Grethe Sørensen.)

Vi vil have
Skudsmaalsbogen
afskaffet

Vi har oprettet
Tjenestepigernes
Fagskole

Vi udgiver
Tjenestepigernes
Blad

KØBENHAVNS TJENESTEPIGE
FORENING
1899 1903

Vi vil have
mere bestemt
Fritid

Vi vil have
Tyendeloven
afskaffet

Vi arbejder
for bedre
Vilkaar

Man maa have Tid
for at kunne erhverve sig
Oplysning
og Udvikling

Vi vil rejse
Tjenestepigern
er Alderdomshjælp

Vi vil have
kortere
Arbejdsdag

Vi har
Anvisningskontor
i Rosengaarde
N: 14

Hellig- og Hviledagen
skal ogsaa være
Tjenestepigernes

Det lukkede rum

Af Jytte Borberg, forfatter

Midt i forbløffelsen, forargelsen og forfærdelsen over, hvor dårligt tjenestepiger blev behandlet, kan jeg ikke lade være med at vende mig mod fruene.

Var de bevidst onde? Eller var de så utroligt uvidende om, hvad der egentlig foregik, at de fandt alt i den skønneste orden?

Jeg leder ikke efter undskyldninger for dem, men efter en social og psykologisk vinkel at betragte dem fra. Derfor har jeg valgt det billede, der ledsager denne artikel.

Jeg vil lade denne ene kvinde beskrive de mange dog uden at generalisere, for naturligvis var der undtagelser, men langt de fleste fruer af det bedre borgerskab sad som hun, spærret inde i deres stuer, spærret inde i deres miljø, ofre for den tids konventioner, ofre for en beskyttelse, der forklædt som kærlighed og beundring, i virkeligheden var det rene tyranni.

Fruerne var faktisk lige så undertrykte som tjenestepigerne blot på en farligere måde, fordi det var den uerkendte undertrykkelse, en undertrykkelse, de ikke kunne se og derfor ikke gjorde noget for at komme fri af. Hvis de følte et vagt ubehag ved deres tilværelse, gav det dem dårlig samvittighed, for de havde det jo »som blommen i et æg«.

Ja, netop! Som blommen i et æg, spærret inde på den mest klaustrofobiske måde.

Mens tjenestepigerne lidt efter lidt blev klar over deres urimelige kår og organiserede sig eller gik ud i andre erhverv, blev fruene siddende i deres lukkede rum – længe – alt for længe. Enkelte sidder der såmænd stadigvæk.

Herinde bag de blomstrede tapeter, under flæselampeskærmenes dæmpede lys, omgivet af familieportrætter, var den farlige verden tilpas fjern til aldrig at blive en trussel. Ægtemændene bragte penge til husførelsen, tjenestepigerne udførte det praktiske, og de urolige og besværlige børn var størstedelen af tiden overladt til barnepigen.

Fruerne var fredede i deres indelukker, de broderede, sov skønheds-søvn, deltog i veninde-eftermiddags-selskaber.

Luften var tung i stuerne, ikke blot i symbolsk betydning men også direkte. Man åbnede nødigt vinduerne, og det hørte til dagligdagen, at de fine fruer segnede besvimedede om.

Der var dog andre grunde til besvimelserne end den dårlige luft, f.eks. de snærende korsetter, og at damerne fik for lidt motion. Sandsynligvis dånedede de også af psykiske årsager, for hvordan ellers give udtryk for deres underlige, utilfredsstillende liv?

Når jeg betragter billedet af fruene i den blomstrede stue, siddende sammen med sin mand, der er fordybet i avisen, ser jeg, hvordan *hun* undgik at blive kvalt i sin indespærrethed, forstår at *hun* sandsynligvis ikke behøvede at besvime, for hun *drømte sig væk*.

Se på hendes øjne, se hvordan hun i sin vågne drøm forlængst har sprængt sig vej ud af rummet. Hun er langt borte, hun er fri.

Om lidt vil hun være tilbage i stuen og med lav stemme – for ikke at forstyrre for meget – spørge sin mand, om hun skal bede pigen bringe aftenkaffen.

Hun gør sig ikke klart, at hun er skuffet over, at han læser avis i stedet for at tale med hende. Hvad skulle de også tale om? Den mærkelige, hemmelige verden, hun er flygtet ud i, forstår han ikke. Hvordan skulle han, når hun ikke selv gør det?

Hun forstår ikke, at hendes drømme er et forsvar mod sorgen over at blive holdt borte fra virkeligheden, et forsvar mod den ørkesløshed, hun lever i.

I stedet for at indse det og forsøge at ændre på det, lader hun sig passivt glide bort, svøber sig i tanketåger og vender ryggen til den dør, hun burde gå ud af.

Måske har det af og til strejft hende, at noget kunne laves om, men hun er veget tilbage. Omkostningerne var for store, det ville blive et følelsesmæssigt og socialt kaos, der som en lavine ville rive resten af familien med sig, og hvad sagde ikke folk i byen, hvis en så nydelig og respektabel familie gik i opløsning?

Når fruene var sammen med sine veninder, talte de ikke om den slags, det var for afslørende, den fine facade skulle for alt i verden være i orden. I stedet talte de om det uduelige tyende. Her havde de et fælles, ufarligt emne, som var udtømmeligt.

Deres egen umyndiggørelse blev skjult bag den myndige og foragtende måde, de omtalte deres piger på. Det lettede dem for deres eget pres at kunne sparke nedad i ufarlig retning.

Hvis ægtemanden havde problemer ude i samfundet, derude hvor beslutningerne blev taget hen over hovederne på kvinder og børn, så talte han ikke om det derhjemme.

Rollen som forsøger og beskytter forbød ham at lade ufejlbarligheds-

masken krakelere. I hjemmet fredede manden sin kone og konen manden. Her stod tiden stille. Her var alt, som det skulle og burde være. Her lukkede de blomstrede vægge sig skærmende – nej, kvælende – om familien.

Fruene var sikre på, at hun burde være lykkelig over at være blevet så godt gift, at hun ikke havde andre bekymringer end dem, tjenestepigerne påførte hende. Hun sad i sin intethed og skubbede længsler og sanselighed ud i drømmene, hvor de var ufarlige.

Den opvågning, der fulgte efter fruens intethed, blev ikke hendes men kommende generationers, og ikke på grund af hendes erfaringer, for dem tav hun med.

Det er hendes tavshed, de næste kvinder brugte som afsæt for deres oprør, ikke det hun videregav til dem.

Der var så få Nora'er, der gik dengang, at der måtte skrives et sensationelt skuespil om det. Langt de fleste blev siddende i deres stue og nøjedes med at drømme sig frie.

Siden har der fundet en række ydre kampe sted, og vi har igen brug for at drømme men på et helt andet plan. Vi har brug for nogle indre rejser, nogle indre afsøgninger for at finde en ny identitet, en udvidelse af den, vi fandt på barrikaderne.

Selv om drømme sker i det ubevidste, har vi vores erfaringer med i dem, på den måde kommer vores indre afsøgninger til at give os oplevelser, som gør os stærke og handlekraftige.

Havde fruene fra dengang haft mod til at tale med sine te-selskabsveninder om sine længsler og lyster, ville hun have opdaget, at de havde et fællesskab dér, som var nok så interessant og perspektivrigt som ærgrelserne over tyendet.

De kunne have brugt de oplevelser til at danne en modkultur til det patriarkat, de levede i, men de gjorde det ikke.

Derfor bliver jeg mere og mere vred, jo længere jeg ser på billedet af den drømmende frue. Jeg vil have hende til at rive avisen ud af hånden på sin mand og forlange, at han *ser* hende og taler med hende, jeg vil, at hun smækker døre og vinduer op ud til verden og opdager, hvordan den ser ud med sine klasseforskelle og sociale uretfærdigheder.

Jeg har ikke ondt af hende, jeg er rasende på hende, og alligevel – jeg forstår hende jo godt. Hun er låst fast, spærret inde af sin historie og sin sociale position, hun er et offer, og det er det mest handlingslammende, man kan være.

Barnedrab og fødsel i dølgsmål

*Af Beth Grothe Nielsen,
jurist, arbejder på Institut for proces- og
kriminalvidenskab, Århus Universitet*

*Det var en lørdag aften, det var en sildig kvæld,
hun fødte to drengebørn og tog livet af dem selv,
ja, det var jo rent forunderligt hun turde,
den gyselige gerning som hun gjorde.*

*Hun svøbte dem ind i det fineste lin
og kastede dem ud i den strideste strøm,
thi hun troede, at der ingen var som så det
den grusomme gerning som hun gjorde.*

(Uddrag af skillingsvisen »Der tjente en pige i Viksø 2 år«)

I slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet, hvor filmen tager sin begyndelse, var det ikke længere strafbart at få et barn uden for ægteskab – heller ikke for tjenestepiger. Men det havde det været indtil 1812.

Det var dog stadig forbundet med skam og skændsel at være ugift mor – eller letfærdigt kvindfolk eller hore eller, hvad sådan en kvinde nu blev kaldt. Desuden var det næsten umuligt for en almindelig tjenestepige at forsørge et barn, hvis hun ikke blev gift med barnefaderen. Hvis han svigtede – eller var gift i forvejen – var hendes muligheder for ægteskab små. Andre mænd var ikke vilde med at tage et »besovet« kvindfolk til ægte, især ikke når der fulgte et barn med.

I sådanne situationer valgte mange kvinder at skjule graviditeten og føde »i dølgsmål« – altså uden hjælp af hverken jordemødre eller andre kvinder. Hvis ikke barnet omkom under fødslen, døde det som regel af mangel på pasning, ved at blive gemt væk – f.eks. under dynen som i filmen – eller fordi kvinden ganske enkelt dræbte det.

Fødsel i dølgsmål og barnedrab var i 1700- og 1800-tallet et stort

kriminalpolitisk problem. Mange kvinder blev opdaget og straffet for disse forbrydelser – endnu flere er uden tvivl sluppet godt fra deres forehavende.

Straffen var halshugning med hovedet efterfølgende sat på en stage og kroppen kulet ned på retterstedet. Det første var bøddelens job, det sidste var natmandens, som var den tids skraldemand.

Dødsstraffen for fødsel i dølgsmål og barnedrab blev ophævet i 1866 og erstattet med nogle års tugthus. Men indtil da havde en lang række kvinder mistet hovedet, fordi de i deres rådvildhed og fortvivlelse ikke havde set anden vej ud af et uønsket svangerskab end at prøve at skjule det hele.

Selv om det ikke længere var strafbart at få børn uden for ægteskab, forekom barnedrab og fødsel i dølgsmål stadig langt op i vort århundrede, omend forbrydelserne blev sjældnere og sjældnere. Indtil 1933 kunne barnedrab under visse omstændigheder endnu medføre dødsstraf, nemlig når det blev sidestillet med almindeligt overlagt drab. Den mildere bestemmelse om tugthusstraf gjaldt nemlig kun, når drabet var sket under eller umiddelbart efter fødslen.

I 1881 blev Marie Winther stillet for retten i en barnedrabssag. Da havde hun allerede for flere år siden udstået 5 års strafarbejde i Sverige for at have druknet sit første uægte barn. I Danmark havde hun i de følgende 10 år født 5 børn, hvoraf hun havde dræbt det første to uger efter fødslen, da hun havde opgivet at få det sat i pleje. Tre af børnene havde hun druknet umiddelbart efter fødslen og kastet i havnen, og ét var død i hendes arme, efter at hun en januarnat havde født på åben gade.

Højesteret dømte – i lighed med underretterne – Marie til døden, fordi det ene drab var sket to uger efter fødslen. Men i 1881 var det 20 år siden, bøddelen sidst havde henrettet en kvinde. Det var fast praksis, at der skete benådning. Ved kongelig resolution fik Marie Winter dødsdommen ændret til livsvarigt tugthus. Efter 16 år i tugthuset blev hun løsladt, men vi ved ikke, hvordan hun tilbragte sine sidste år.

Ind imellem fødslerne havde Marie Winther været tjenestepige rundt omkring på Sjælland og i København. Fædrene til hendes børn var tjenestekarle – som regel samme sted, som Marie tjente. Hun havde ikke held til at blive gift med nogen af dem. Da hun blev dømt, var hun næsten 40 år og havde netop født sit sidste barn.

Marie Winther er trods alt et særtilfælde. Men tusindvis af kvinder har været i den situation, at de i hvert fald én gang har født i dølgsmål og dræbt barnet – eller ladet det omkomme.

Loftscelle i Kvindefængslet på Christianshavns Torv, 1909.
(Billede udlånt af Arbejderbevægelsens Arkiv.)

Svangrskabsforebyggende midler og adgang til »fri« abort har naturligvis bevirket, at disse forbrydelser forekommer yderst sjældent i vore dage. Men de forekommer.

I 1974 fødte en 16-årig skolepige et barn på sit værelse på en ungdomsskole. Ingen vidste, at hun var gravid, og ingen hjalp hende derfor. Hun puttede det formentlig dødfødte barn i en skoletaske og skjulte det i noget buskads i nærheden. Da det blev fundet, var liget allerede stærkt forrådneth. Anklagemyndigheden opgav påtale. Pigen fik lov at blive på skolen, og lærere og elever var ulykkelige over, at ingen havde fået tilstrækkelig god kontakt med hende til også at få hendes fortrolighed, inden det gik så galt.

Pigen selv forklarede, at hun hjemmefra havde fået at vide, at det var en dødsynd at blive gravid uden for ægteskab. Hendes forældre var stærkt

indre-missionske. Da det alligevel »gik galt«, turde hun ikke fortælle det til nogen – heller ikke på skolen, hvor hun startede, da hun var nogle måneder henne i svangerskabet. I forvejen var hun en stor og kraftig pige, så ingen fattede mistanke til hendes vide kjoler.

Herskaber har altid foretrukket ugifte, barnløse tjenestepiger. Kun den slags piger kunne yde fuld arbejdsindsats. Ugift tjenestetyende boede hos herskabet, og der var ikke plads til børn i de små pigeværelser. Medbragte børn betød jo også ekstra munde at mætte og dermed flere udgifter for herskabet.

Dette er nogle af grundene til, at det verdslige samfunds magthavere – godt hjulpet af kirken – skabte en moralnorm, der gjorde det til noget skammeligt og skændigt at få børn uden for ægteskab. En anden grund er, at det simpelthen ikke var muligt at opfostre børn uden et ægteskabeligt fundament. Reproduktionen af arbejdskraft måtte foregå i en familie med en mand til at bringe midler til huse og en kvinde til at forvalte dem. Samfundets økonomiske og produktionsmæssige struktur gjorde det umuligt at være enlig mor.

Samfundets formelle understregning af, at børn uden for ægteskab var uønskede, skete i form af straffebestemmelser og kirkelige foranstaltninger så som offentlige skriftemål.

De verdslige og kirkelige sanktioner omkring uægteskabelig formerelse blev ophævet i løbet af 1700- og 1800-tallet, men den moralske fordømmelse levede videre. Et »uægte« barn vedblev langt op i vort århundrede at være en skamplet på kvinden – sjældent på manden. Det er klart, at mange hundrede års hårdhændet strafferetlig og kirkelig forfølgelse af de »letfærdige kvindfolk« måtte sætte sig stærke spor i samfundets moralsystem – også efter at det økonomiske og produktionsmæssige grundlag for reglerne tilblivelse var forsvundet.

En ændret samfunds- og arbejdsmarkedsstruktur har gjort det – om ikke let – så dog muligt at leve en tilværelse som enlig mor. Den moralske fordømmelse er netop i disse år ved at forsvinde helt. Samtidig bliver det imidlertid igen sværere at være eneforsørger, hvilket bl.a. den nye private mødrehjælp er et udslag af.

Det vil vise sig, om de gamle moralske normer omkring den ugifte mor vil dukke op igen.

De medvirkende i filmen

– i den rækkefølge de optræder

Ellen Henriksen

Født 1896 i København.

I filmen fortæller hun bl.a. om den plads, hun havde fra sit 12–15. år som halvdags-morgenpige hos en baronesse. Her oplever hun, at kokkepigen ad køkkentrappen får besøg af et medlem af Tjenestepigeforeningen.

Hendes senere pladser som barnepige er alle af længere varighed, da tilknytningen til børnene i familien var stærk. Sin sidste plads forlader hun i 1963 efter 40 års tjeneste. I dag bor Ellen Henriksen på Husassistenternes Alderdomshjem i København.

»Belønningsforeningen for faste husmedhjælpere i København og omegn« har tildelt hende medaljer for lang og tro tjeneste

Edith Josefine Frederiksen

Født 1918 i Roskilde.

I filmen fortæller hun om sin plads som stuepige, 16 år gammel, hos en hofjægermester, hvor fru er striks. Edith får dog en god veninde i kokkepigen Else. Da hun senere bliver rengøringsassistent på Sct. Hans, trækker ballerne mere end de faglige møder. Hun fortæller om den ulykke, det dengang var for en ung pige i huset at blive gravid uden for ægteskabet. Da hun selv er blevet gift og har fået to børn, arbejder Edith Josefine Frederiksen hjemme. Hun begynder igen at arbejde med rengøring, da børnene er store.

Ingrid Müller Madsen

Født 1906 i Århus.

I filmen fortæller hun om sin plads som køkkenpige på Hotel Savoy, hvor hun oplever, at sønnen i huset lægger an på stedets tjenestepiger. Hun fortæller også om en mere munter plads i en privat familie, hvor herren og fru praktiserer et helt specielt ægteskab. Senere opholder hun sig flere år i England som barnepige. Hjemme igen bliver hun gift og får 2 børn. I en del år arbejder hun som hjemmehjælper. 71 år gammel får Ingrid Müller Madsen sin debut som forfatter med romanen »Julia, min mor«, der siden er blevet fulgt op af andre erindrings-romaner.

Erna Klokmose

Født 1941 i Sønderjylland.

I filmen fortæller hun om den plads, hun startede i efter konfirmationen på landet. Om det kolde værelse med isblomster på væggene og den knappe mad. Selv om hun har været ude at tjene 30–40 år senere end de øvrige medvirkende, er forholdene stadig gammeldags på landet i 50'erne. Senere får hun andre pladser på landet og i private hjem i byen. Hun bliver gift og arbejder et stykke tid på fabrik. I dag arbejder Erna Klokmose i en brugsforening.

Grethe Sørensen

Født 1923 i Frederikshavn.

Grethe Sørensen får sin første plads som 15 årig på en gård. Hun bliver uddannet som syerske, men arbejder senere hovedsageligt som husassistent. I filmen fortæller hun om en af sine pladser i et lægehjem, hvor arbejdsdagen er lang og trættende. Senere arbejdede hun som husassistent på diverse institutioner. I 1964 bliver hun medlem af Husligt Arbejderforbund og hurtigt valgt ind i bestyrelsen i sin afdeling. Grethe Sørensen er i dag i bestyrelsen i Husassistenternes Byggeforening og Alderdomshjem i København

Ane Nicoline Knudsen

Født 1898 i Herskin i Jylland.

I filmen fortæller hun om sin første plads som 9-årig i huset hos en bødker. Hun fortæller, hvordan hun som kokkepige i et arresthus møder en ung pige, der har ombragt sit nyfødte barn. Født i dølgsmål, som det dengang hed. Hun bliver gift og får 3 børn. I 1929 emigrerer hun til Canada, men vender hjem efter et år. Indtil sit 72. år arbejder Ane Nicoline som husmoderafløser og hjemmehjælper. Hun bor i dag på et plejehjem i København.

Helene Knudsen

Født 1912 i Odense.

I filmen fortæller hun om vanskelighederne med at organisere husassistenterne fagligt og om husassistenternes gradvise forsvinden efter krigen. For sit eget vedkommende bliver hun; efter en del år som husassistent, formand for Odenses afdeling af Husligt Arbejderforbund. Hun kommer senere i forbundets hovedbestyrelse. Disse mange års arbejde gør, at hun af forbundet får tildelt det sjældent uddelte emblem – Guldhesteskoen. Helene Knudsen bor i dag på Husassistenternes Alderdomshjem i København.

I filmen indgår scener fra spillefilmen »Mille, Marie og mig«, produceret af Nordisk Film i 1937. Husassistenterne var med i en stor del af 30'ernes og 40'ernes danske spillefilm. Skuespillere som Marguerite Viby, Liwa Wel, Ellen Gottschalch og Petrine Sonne har alle haft kappe og forklæde på og grydeske i hånd. For husassistenterne var onsdag aften »de røde hænders aften« – på fri-aftenerne var der fyldt godt op i biografene og på dansestederne.

(Billede udlånt af Det danske Filmmuseum.)

Supplerende litteratur:

Ragnhild Agger: *Pladser* 1973.

Jytte Borberg: *Eline Bessers læretid* 1976.

Birthe Broch, Drude Dahlerup, Bodil K. Hansen og Tinne Wammen: *Kvinder i opbrud* 1982.

Rosamin Cederholm: *Rosamin* 1975.

Marie Christensen: *Erindringer, – et livs indsats for danske husassistenter* 1942.

Sonja Iskov, Ulla Boje Ramussen og Jens Engberg: *Der var altid rift om os* 1982.

Lilly Friis: *Skudsmålsbøger som kilde til belysning af kvindeligt, husligt Tyende speciale*, Kbh. Universitet 1966.

Ingrid Müller Madsen: *Ud af lemmen* 1982.

Nationalmuseet: *Karle, piger og daglejere – Herregårdsliv, beretninger fra århundredskiftet* 1981 og *Tjenerskabet – Herregårdsliv, beretninger fra århundredskiftet* 1981.

Beth Grothe Nielsen: *Letfærdige Quindfolk* 1982.

Birgitte Possing: *Arbejderkvinder og kvindearbejde i København ca. 1880–1906* 1980.

Ebbe Reich: *Mediesvampen* 1980.

Edith Marie Rosenmeyer: *Tjenestepigespørgsmålet i København omkring århundredskiftet med særligt henblik på bestræbelser for organisering af det kvindelige tyende Speciale*, Kbh. Universitet 1976.

Ulf Torlyn og Keld Thomsen: *Det opsætsige tyende* 1979.

Fanny Tuxen: *Husmødrenes forhold til tyendet* 1886 og *Til den unge tjenestepige* 1886.

Tak til følgende, der har bidraget med oplysninger og film:

Nordisk Film

Dansk Kulturfilm

Minerva Film

ASA – Panorama

Husligt Arbejderforbund

Nationalmuseet, 3. afd. Brede

Filmarkivet Danmarks Radio

Danmarks Lærerhøjskole

Universitetsbiblioteket

Arbejderbevægelsens Arkiv

Ordrupgård Samlingen

Dansk Folkemindesamling

Københavns Bymuseum

Danske Kvinders Fotoarkiv

Danmarks Pædagogiske Bibliotek

Medicinsk-Historisk Museum

Samt de talrige lokalhistoriske museer

Manus og instruktion:
Ulla Boje Rasmussen og
Mette Knudsen

Kamera:
Ulla Boje Rasmussen

Ass.: Jonathan Roberts

Stills: Ulla Boje Rasmussen,
Steen Rønne

Lyd: Erik Jensen,
Peter Engleson

Klip: Anne Vinterberg,
Kasper Schyberg, Ole Askman

Produktionsledere:
Jens Arnoldus, Sys Jondal

Musik og sang: Thomas Clausen,
Eva Madsen, Kirsten Lolle

Historisk konsulent:
Edith Marie Rosenmeyer

Speak: Inge Stauss,
Oda Monsrud

Udlejning: Statens Filmcentral
16 mm farve og s/h 48 min. 1984

Produceret af Hanne Høyberg Filmproduktion for Statens
Filmcentral med støtte fra Husligt Arbejderforbund.

© Statens Filmcentral 1984